

ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὡς τελειοτάτου ὄντος, ὡς καὶ ἐκ τῆς γνώσεως τῆς δημιουργίας αὐτοῦ.

Ἐξ ἠθικῶν λόγων ὑποστηρίζει ὁ Leibniz τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, τὴν ὁποίαν διὰ τῆς διακρίσεως μεταξὺ vérités de fait καὶ vérités de raison ζητεῖ νὰ προασπίσῃ ἀπὸ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς ὡς ἀπλῶς ἠθικῆς καὶ μεταφυσικῆς ἀναγκαιότητος. Τὰ ὅσα ὅμως περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λέγει δεικνύουσι τὴν ἀσάφειαν ἐκείνην ἣ ὁποία εἶναι ἀχωρίστως συνδεδεμένη μετὰ τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Δὲν ἀποφαίνεται ὀριστικῶς περὶ τῶν ζητημάτων 1) ἂν ἡ βούλησις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐλευθέρα καὶ 2) ἂν ἐπὶ τοσοῦτον μόνον καὶ τότε δύναται νὰ κληθῇ ἐλευθέρα εἰὰν καὶ ἐφ' ὅσον, ἀντὶ νὰ προσδιορίζηται καὶ νὰ διευθύνηται διὰ τῶν ὁρμῶν, διευθύνεται καὶ προσδιορίζεται διὰ τῆς νοήσεως.

2. George Berkeley.

1685—1753

(Βέρκελε).

Βίος. Ὁ Berkeley ἐγεννήθη (1685) ἐν Killerin παρὰ τὸ Thomastown ἐν Ἰρλανδίᾳ καὶ προωρίσθη διὰ τὸ κληρικὸν στάδιον. Ἐκτὸς τῶν θεολογικῶν μελετῶν ἀπησχόλουν αὐτὸν καὶ φιλοσοφικά. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐνήργησε διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰς Βερμούδας νήσους. Κατὰ τὸ 1734 ἐγένετο ἐπίσκοπος τοῦ Cloyne ἐν Ἰρλανδίᾳ, διετήρησε δὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο μέχρι τοῦ 1752. Ἀπέθανε τῷ 1753 ἐν Oxford.

Τὰ σπουδαιότερα τῶν ἔργων του : Πραγματεία περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως (A treatise concerning the principles of human knowledge) 1710. Τρεῖς διάλογοι μεταξὺ τοῦ Ἕλα καὶ τοῦ Φιλόνου (Three dialogues between Hylas and Philonous) 1713.

Δύο θεμελιώδεις ἰδέαι εἶναι χαρακτηριστικαὶ διὰ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Berkeley. Ἄρνεϊται 1) τὴν δυνατότητα τῶν ὑπ' αὐτοῦ καλουμένων «ἀφηρημένων ἰδεῶν» (γενικῶν ἐννοιῶν), διὰ τῆς ἀρνήσεως δὲ ταύτης ἀποβαίνει φανερὸν ὅτι εἶναι ὁπαδὸς τοῦ ὀνοματισμοῦ (Nominalismus) καὶ τῆς αἰσθησιαρχίας (Sensualismus)· καὶ 2) ἄρνεϊται τὴν δυνατότητα πραγματικῶν, καὶ καθ' ἑαυτά— ἀνεξαρτήτως δῆλα δὴ τῆς ἀντιλαμβανομένης ἡμῶν συνειδήσεως — ὑπαρχόντων σωματικῶν πραγμάτων. Εἰς τὴν δευτέραν δὲ ταύτην ἀποψιν ἔγκειται ὁ ἰδεαλισμὸς (Idealismus) ἢ φαινομεναλισμὸς (Phaenomenalismus) αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπ' αὐτοῦ καλεῖται καὶ ἀνυλισμὸς (Immaterialismus).

α'. Ἐρνήσεις τῶν ἀφηρημένων ἰδεῶν.
(Nominalismus).

Ἄφηρημένας παραστάσεις ἢ ἀφηρημένας ἰδέας (abstract ideas) καλοῦσιν οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν πραγματικότητα αὐτῶν ἐκεῖνας αἰ ὁποῖαι λαμβάνονται δι' ἀφαιρέσεως καὶ ἀποχωρίσεως πάντων τῶν ἀτομικῶν προσδιορισμῶν. **Τοιαῦται ὅμως παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσι.** Δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ τις ἔκτασίν τινα, εἴαν ἀποχωρίσῃ ἀπὸ τῆς παραστάσεως ταύτης πᾶν χρῶμα, πᾶσαν μορφήν καὶ μέγεθος, ἢ νὰ φαντασθῇ κίνησιν ἢ ὁποῖα οὔτε ταχεῖα οὔτε βραδεῖα εἶναι, οὔτε ὠρισμένην κατεύθυνσιν ἔχει, ἢ νὰ φαντασθῇ τρίγωνον τὸ ὁποῖον οὔτε ὀρθογώνιον εἶναι οὔτε ὀξυγώνιον οὔτε ἀμβλυγώνιον οὔτε ἰσόπλευρον οὔτε ἄνισόπλευρον, ἀλλ' ἀπλῶς τρίγωνον, ἀφηρημένον τρίγωνον, τρίγωνον in abstracto. Ὑπάρχουσι μόνον μερικαὶ καὶ συγκεκριμέναι παραστάσεις, ὠρισμένης μορφῆς καὶ εἵδους. Αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ λέξεις, ὀνόματα (nominalismus), διὰ τῶν ὁποίων περιλαμβάνει τις καὶ χαρακτηρίζει ἀριθμὸν ὁμοίων ὄντων.

β') Ἡ ἄρνησις τῆς αὐτοτελοῦς ὑπάρξεως
τοῦ σωματικοῦ κόσμου.

Ἐκτὸς τῶν τρόπων τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, τῶν ἐνεργειῶν δῆλα δὴ τοῦ νοεῖν, βούλεσθαι καὶ συναισθάνεσθαι, τὰς ὁποίας ὁ Locke ὑπήγαγεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αἴσθησιν, καὶ ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τῆς μνήμης καὶ τῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας παραγομένων *παραστάσεων ἐν στενωτέρῳ ἐννοίᾳ*, παρατηροῦμεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας καὶ *ὕλικὰ παραστάσεις*, ὕλικὰ αἰσθήματα σωματικῶν ἀντικειμένων, ἐχόντων διαφόρους μορφὰς καὶ σχήματα. Περὶ τῶν περιεχομένων τῶν αἰσθημάτων τούτων, δένδρων, λίθων, οἰκιῶν, ἀστέρων κλπ. ὑπολαμβάνει ἡ κοινὴ γνώμη ὅτι ταῦτα ἔχουσιν ἀνεξάρτητον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ αὐτοτελεῖ ὑπαρξιν, δῆλα δὴ τὰ πράγματα ταῦτα ἐξακολουθοῦσι νὰ ὑπάρχωσι— καὶ μάλιστα ὡς ἡμεῖς ἀντιλαμβανόμεθα αὐτά—καὶ τότε ἀκόμη ὅταν ἡμεῖς δὲν αἰσθανώμεθα πλέον αὐτά. *Ἡ ἀφελὴς ὁμως αὕτη γνώμη εἶναι ψευδὴς καὶ ἀδύνατος*. Τοιαύτη τις πραγματικότης (ἀνεξάρτητος ἡμῶν καὶ αὐτοτελεῖς) δὲν ἀνήκει εἰς τὰ ὕλικὰ ἀντικείμενα (τὰ σώματα). "Ὅτι ἡ τράπεζα ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζομαι διὰ νὰ γράψω εἶναι πραγματική, σημαίνει μόνον ὅτι ἐγὼ βλέπω αὐτὴν καὶ ἀπτομαι αὐτῆς, ὅτι αἰσθάνομαι αὐτὴν. Εἶναι δῆλα δὴ πραγματικὴ ἡ τράπεζα ὡς τι τὸ ὁποῖον γίνεται εἰς ἐμὲ αἰσθητόν, ὡς περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς μου, ἐν σχέσει πρὸς ἐμὲ καὶ ἐν ἐξαρτήσει ἐκ τῆς συνειδήσεώς μου. "Ὅτι ὁμως ὑπάρχει καὶ ὅταν ἐγὼ δὲν αἰσθάνομαι πλέον αὐτὴν—ἐὰν ἐγκαταλείψω πρὸς στιγμὴν τὸ δωμάτιον—πῶς δύναται τις ν' ἀποδείξῃ τοῦτο ; Ἐὰν βεβαίως εἰσέλθω πάλιν εἰς τὸ δωμάτιον, εἶναι πάλιν ἡ τράπεζα εἰς τὴν θέσιν της, *ἀλλὰ ὡς τράπεζα ὑποπίπτουσα εἰς τὴν ἀντίληψίν μου, ὡς δρατὴ εἰς ἐμέ. Τοῦτο ὁμως δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρχεν*

αὕτη καὶ εἰς τὸ μεταξὺ χρονικὸν διάστημα. Εἰς τὸν δι-
 σχυρισμὸν δὲ ὅτι πᾶσα ἡ πραγματικότητα τῆς τραπέζης ἔγ-
 κεται εἰς τὸ ὅτι εἶναι παρὰστάσις ἡμῶν, ἡ ὁποία ὑπὸ ὠρι-
 σμένας συνθήκας καὶ περιστάσεις ἐμφανίζεται εἰς τὴν ψυ-
 χὴν ἡμῶν, οὐδεμία ἐνστάσις δύναται ν' ἀντιταχθῆ ἑξαναγκά-
 ζουσα ἡμᾶς εἰς παραδοχὴν τῆς ἀντιθέτου γνώμης. Ἐπίσης
 τὸ ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς τραπέζης ἐξαγόμενον συνήθως
 συμπέρασμα περὶ μιᾶς καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς
 συνειδήσεώς μου ὑπαρχούσης (πραγματικῆς) τραπέζης, ὡς
 τῆς αἰτίας τοῦ αἰσθήματος ἐκείνου, καὶ τοῦτο, λέγομεν, τὸ
 συμπέρασμα δὲν δύναται νὰ ἐξαναγκάσῃ ἡμᾶς εἰς παραδο-
 χὴν τῆς ἀντιθέτου γνώμης, διότι καὶ εἰς τὰ ὄνειρα καὶ τὰς
 ψευδαισθήσεις ἔχομεν ὑλικὰς ἐντυπώσεις, εἰς τὰς ὁποίας
 οὐδὲν πραγματικὸν ἀντικείμενον, ἐκτὸς τῆς ψυχῆς ἡμῶν εὐ-
 ρισκόμενον, ἀντιστοιχεῖ. Ὁ δισχυρισμὸς ὅτι τὸ αἰσθημα-
 τῆς τραπέζης ὀφείλει νὰ ἔχῃ μίαν ἐκτὸς ἐμοῦ κειμένην αἰ-
 τίαν—δισχυρισμὸς ὅστις στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀναμφισβη-
 τήτου γεγονότος ὅτι τὰ ὑλικὰ αἰσθήματα ἐπιβάλλονται εἰς
 ἡμᾶς καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ μεταβάλλωμεν αὐτὰ κατ' ἀρέ-
 σκειαν ὡς τὰς φανταστικὰς ἡμῶν παραστάσεις—ὁ δισχυ-
 ρισμὸς οὗτος δύναται μὲν νὰ εἶναι ἀληθής, οὐδαμῶς ὅμως
 ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ἡ αἰτία τοῦ αἰσθήματός μου εἶναι
 μία καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐκτὸς τῆς συνειδήσεώς μου ὑπάρ-
 χουσα τράπεζα, ἐν πραγματικῶς ὑπάρχον πρᾶγμα.

Ἄλλ' οὐ μόνον δὲν δύναται τις ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρ-
 χουσιν ἀνεξάρτητα τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑλικὰ ὄντα (πρά-
 γματα)· δύναται τις τοῦναντίον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τοιαῦτα
 (ἀνεξάρτητα καὶ αὐτοτελῆ, «καθ' ἑαυτὰ ὑπάρχοντα») πρά-
 γματα δὲν δύναται νὰ ὑπάρχωσι. Περὶ τῶν δευτερευου-
 σῶν ποιότητων (secondary qualities) τῶν πραγμάτων ἀπέ-
 δειξεν ἤδη ὁ Locke ὅτι αὐτὰ εἶναι ἀπλῶς ὑποκειμενικά,
 ὅτι οὐδεμίαν ἄλλην πραγματικότητα ἔχουσιν εἰμὴ τὴν πρα-

γματικότητα ἑνὸς περιεχομένου τῆς συνειδήσεως. Ἐν πραγματικὸν χρῶμα εἶναι ἀναγκαίως ἓν χρῶμα γενόμενον ἀντιληπτὸν καὶ ὄρατόν· εἷς πραγματικὸς ἦχος εἶναι ἦχος γενόμενος ἀκουστός. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ πασῶν τῶν λοιπῶν δευτερευουσῶν ποιότητων.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ δευτερεύουσαι ιδιότητες εἶναι περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἢ, ὡς λέγει ὁ Berkeley, ιδέαι. Χρῶματα λοιπὸν ἦχοι, γεύσεις, ὀσμαι κτλ. — πᾶσαι δὴλα δὴ αἱ ὑπὸ τοῦ Locke καλούμεναι δευτερεύουσαι ποιότητες ἢ ιδιότητες δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν ἔστω καὶ διὰ μίαν ἐπὶ πλέον φορὰν ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὡς ἐντελῶς ἴσαι καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὰς ὑφ' ἡμῶν γενομένας ἀντιληπτὰς ιδιότητες πραγμάτων. Αἱ δευτερεύουσαι λοιπὸν αὐτὰ ιδιότητες τῶν πραγμάτων εἶναι ὑποκειμενικαὶ ἐντυπώσεις, ἔχουσι δὲ τὴν πραγματικότητα ἑνὸς περιεχομένου τῆς συνειδήσεως. Αἱ δευτερεύουσαι ὅμως ποιότητες εἶναι, ὡς καὶ αἱ πρωτεύουσαι—ἔκτασις, μορφή κτλ. — αἰσθήματα, παραστάσεις, ιδέαι. Ἄλλ' ἀφ' οὗ αἱ δευτερεύουσαι ιδιότητες εἶναι ὑποκειμενικαί, διατί καὶ αἱ πρωτεύουσαι, αἱ ὁποῖα εἶναι καὶ αὐτὰ αἰσθήματα, νὰ μὴ εἶναι ὑποκειμενικαί ; Ἄφ' οὗ κατὰ ταῦτα ἀμρότερα αἱ ιδιότητες — καὶ αἱ πρωτεύουσαι καὶ αἱ δευτερεύουσαι— εἶναι αἰσθήματα, παραστάσεις, ὁρείλουσι νὰ ὁμοιάζωσι πρὸς ἀλλήλας, νὰ εἶναι κοινῆς φύσεως (ὑποκειμενικῆς) καὶ προελεύσεως. Ἰδέα τις — λέγει ὁ Berkeley — δύναται μόνον πρὸς ιδέαν νὰ εἶναι ὁμοία, π. χ. ἂν εἶναι ὑποκειμενικὸς ὁ ἦχος ὡς ιδέα, τότε εἶναι καὶ τὸ χρῶμα. Τὸ συμπέρασμα ὅμως τοῦτο δὲν περιορίζει ὁ Berkeley εἰς τὰς δευτερευούσας ιδιότητας, ἀλλ' ἐπεκτείνει καὶ εἰς τὰς πρωτεύουσας, τὰς ὁποῖας ὁ Locke εἶχεν ἀναγνωρίσει ὡς πραγματικάς. Καὶ ἡ ἔκτασις λοιπὸν καὶ ἡ μορφή μόνον ὡς περιεχόμενα τῆς αἰσθήσεως ἡμῶν δύνανται νὰ ὑπάρξωσι καὶ νὰ νοηθῶσιν.

Ἐκτὸς τούτου ἡ ἔκτασις δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ χρώματος, διότι οὔτε ἡ ἔκτασις ἄνευ χρώματος οὔτε χρώμα ἄνευ ἐκτάσεως ὑπάρχει. Ἐὰν λοιπὸν τὸ εἶναι ἐντελῶς ὑποκειμενικόν (τὸ χρώμα δῆλα δὴ), εἶναι καὶ τὸ ἄλλο (ἡ ἔκτασις) ἀναγκαιῶς ὑποκειμενικόν. Εἷς τι προηγούμενον αὐτοῦ ἔργον⁽¹⁾ εἶχεν ὁ Berkeley ἐξάρει τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος ὅτι τὴν τρίτην ἔκτασιν, δῆλα δὴ τὸ βάθος τῶν πραγμάτων, δὲν ἀντιλαμβάνομεθα ἀμέσως, ἀλλ' ἀφ' οὗ προηγηθῶσι παντοειδῆ αἰσθήματα ὁράσεως καὶ ἀφῆς. Καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης περὶ ἰδανικότητος τῶν περὶ τοῦ χώρου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ εὑρισκομένων πραγμάτων αἰσθήσεων ἡμῶν. Ἐὰν λοιπὸν πᾶσαι αἱ δευτερεύουσαι καὶ πρωτεύουσαι ἰδιότητες τῶν πραγμάτων εἶναι ἀπλῶς ὑποκειμενικαί, τότε μεταβάλλονται καὶ ταῦτα (τὰ πράγματα δῆλα δὴ) εἰς ὑποκειμενικὰς παραστάσεις. Διότι τὰ σωματικὰ πράγματα οὐδὲν πλέον εἶναι εἰμὴ τὸ σύνολον τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν. Ἐν μῆλον οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ ὁ συνδυασμὸς ὠρισμένης τινὸς μορφῆς, χρώματος καὶ σκληρότητος, ὡς καὶ τινος ὠρισμένης ὀσμῆς καὶ γεύσεως. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πάντων τῶν προσδιορισμῶν τούτων δὲν μένει πλέον «τὸ πρᾶγμα», τὸ μῆλον, ἢ οὐσία. Τοιαύτη τις οὐσία, ὡς ζητοῦσι νὰ καταστήσωσι ταύτην καταληπτὴν διὰ τοῦ ὄρου «ἡ ὕλη καθ' ἑαυτήν», μία ἐντελῶς ἐστερημένη ἰδιοτήτων οὐσία, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μηδέν. Εἶναι μία «ἀφηρημένη ἰδέα» ἢ γενικὴ ἔννοια, ἢ ὁποία, καθὼς εἶδομεν, στερεῖται πραγματικότητος.

Τὰ ὑλικά λοιπὸν πράγματα οὐδὲν ἄλλο εἶναι κατ' οὐσίαν ἢ περιεχόμενα τῆς αἰσθήσεως ἡμῶν, κατὰ ὠρισμένον τρόπον συνηθροισμένα καὶ συντεθειμένα. Τὸ εἶναι αὐτῶν ἔγκειται (εἰς τὸ ὅτι γίνονται παραστατά (*esse est percipi*)).

1. «Περὶ νέας τινὸς θεωρίας τῆς ὁράσεως».

ὑπάρχουσι μόνον πνεύματα καὶ παραστάσεις αὐτῶν, οὐδεὶς ὅμως πραγματικὸς σωματικὸς κόσμος. Μετὰ τοῦ Leibniz συμφωνεῖ ὁ Berkeley εἰς τὸν δισχυρισμὸν ὅτι πᾶσα πραγματικότης εἶναι πνευματικῆς φύσεως (Spiritualismus). Ἄλλ' ἐν ᾧ κατ' ἐκεῖνον ὁ σωματικὸς κόσμος εἶναι ἢ ἐμφάνις, ἢ εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ὑπιομένη ἀντανάκλασις **πραγματικῶς ὑπαρχόντων**, οὐχὶ βεβαίως ὑλικῶν, ἀλλὰ πνευματικῶν ὄντων, κατὰ τὸν Berkeley ἢ πραγματικότης αὐτῶν ἐγκεῖται ἀπλῶς εἰς τὸ ὅτι γίνονται παραστατά. Ὁ πνευματισμὸς λοιπὸν τοῦ Berkeley εἶναι συγχρόνως καὶ ἰδεαλισμὸς, ἐν ᾧ ὁ Leibniz συνδέει πρὸς τὸν πνευματισμὸν αὐτοῦ καὶ ἰδεαλιστικὴν τινα θεωρίαν.

Πρὸς πληρέστερον χαρακτηρισμὸν καὶ ὑπεράσπισιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Berkeley μετὰ **μεγάλης ὀξυνοίας καὶ ἀνάμπτου λογικῆς συνεπειᾶς** διατυπωθέντος ἰδεαλισμοῦ πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ ἑξῆς, σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἴδρυτοῦ τοῦ συστήματος.

Ἄναντιρρήτως ὁ δισχυρισμὸς ὅτι ὅλος ὁ σωματικὸς κόσμος εἶναι ἀπλῆ παρᾶστασις μου πρέπει νὰ φανῆ τερατώδως παράδοξος εἰς τὴν ἀφελῆ ἀντίληψιν τῶν πολλῶν. Πῶς θὰ εἴπη τις! Ἐὰν λοιπὸν ἀνοίγω τοὺς ὀφθαλμοὺς δημιουρῶ τὸν κόσμον, καὶ εἰάν κλείω αὐτοὺς τὸν καταστρέφω; Τὸ συμπέρασμα ὅμως τοῦτο οὐδαμῶς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἰδεαλιστικῶν προϋποθέσεων. Ὁ κόσμος δὲν περιέχεται μόνον ἐν τῇ συνειδήσει μου ὡς παρᾶστασις, ὡς οἷα δήποτε ἄλλη φανταστικὴ παρᾶστασις, ἀλλὰ περιέχεται καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. Διὰ τούτους ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη ὁ κόσμος καὶ εἰάν ἐγώ—ἔστω καὶ διὰ πάντοτε—κλείσω τοὺς ὀφθαλμοὺς. Καὶ ἂν ἐξαφανισθῶσι πᾶσαι αἱ ἀνθρώπινοι καὶ ζωϊκαὶ συνειδήσεις, ὑπολείπεται πάλιν ἡ θεία συνείδησις, ὡς παρᾶστασις τῆς ὁποίας ὁ κόσμος ἔχει αἰώνιον ὑπαρξιν. Ὅτι δὲ ἡ ὑπαρξις τοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἐν ἐκά-

στη στιγμή ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς συντηρεῖ αὐτόν, ἀναδημιουργῶν αὐτόν διαρκῶς, ὁμολογοῦσι καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξίν πραγματικῶς ὑπάρχοντος σωματικοῦ κόσμου. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐπίσης ἡ αἰτία τῶν ἐν ἡμῖν παραστάσεων, τὰς ὁποίας ἡμεῖς ἀδίκως σχετίζομεν πρὸς ἐκτὸς ἡμῶν εὐρισκόμενα ὑλικά πράγματα. Ὁ Θεὸς παράγει τὰς παραστάσεις ταύτας ἐν ἡμῖν ἀμέσως, χωρὶς νὰ μεταχειρισθῆ τὸ ἐντελῶς περιττὸν πλάγιον μέσον νὰ δημιουργήσῃ πρῶτον ἓνα σωματικὸν κόσμον καὶ κατόπιν διὰ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς νὰ ἀφυπνίσῃ ἐντὸς ἡμῶν παραστάσεις περὶ τῶν ἐν αὐτῷ εὐρισκομένων πραγμάτων. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἐπίδρασις τῶν σωματικῶν πραγμάτων ἐφ' ἡμᾶς εἶναι ἀδύνατος, διότι τὰ σώματα εἶναι ἄνευ δυνάμεως καὶ ἀδρανῆ. Δύναμις καὶ δράσις ἀνήκει μόνον εἰς τὸ πνεῦμα. Ἐνεκα τῆς ῥηθείσης ῥυθμίσεως—ἐνεκα δῆλα δὴ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐνεργουμένης γενέσεως παραστάσεων ἐν ἡμῖν—βλέπει ἑαυτὸ ἕκαστον ἄτομον εἰς ἐκάστην στιγμήν εὐρισκόμενον ἐν μέσῳ μιᾶς ἐν χώρῳ ὑπαρχούσης σωματικῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ πεδῖον δράσεως αὐτοῦ. Ἡ παράστασις δ' αὕτη παρέχει εἰς αὐτόν τὰς αὐτὰς ὑπηρεσίας ὡς ἐὰν ὑπῆρχε πραγματι εἰς καθ' ἑαυτὸν ὑφιστάμενος κόσμος ὑλικῶν πραγμάτων. Ὁ ἰδεαλισμὸς δὲν αἴρει τὴν πραγματικότητα τῶν ὄντων, δίδει εἰς αὐτὰ μόνον ἄλλην μορφήν ὑπαρξεως, διαφοροὺν ἐκείνης τὴν ὁποίαν δέχεται ὁ ἀρελῆς ἰδεαλισμὸς. Ὁ ἥλιος ἐξακολουθεῖ νὰ θερμαίνῃ καὶ νὰ φωτίζῃ, τὰ ἄνθη ἐξακολουθοῦσι νὰ εὐωδιάζωσι καὶ νὰ λάμπωσιν εἰς χρώματα καὶ ἐὰν ἔτι δὲν ὑπάρχωσι πραγματικῶς, ἀλλ' ἀποτελῶσιν ἅπλως περιεχόμενον τῆς αἰσθήσεως ἡμῶν. Δυνάμεθα καὶ μετὰ ταῦτα, ὡς καὶ πρότερον, ν' ἀπτόμεθα τῶν πραγμάτων.

Ὡσαύτως καὶ ἡ διάκρισις τῶν «πραγματικῶν» καὶ «ἅπλως

παριστανομένων» πραγμάτων δύναται νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ ἰδεαλιστικοῦ ἐδάφους. Τὰ περιεχόμενα τῶν παραστάσεων τὰ ὅποια παριστῶσι «πραγματικὰ» πράγματα εἶναι πλέον ὠρισμένα, ζωηρότερα, ἰσχυρότερα ἢ τὰ ἀπλῶς παρασταθέντα καὶ ἐμφανίζονται πρὸ ἡμῶν ἐν τινι ἰδιαζούσῃ τάξει, τὴν ὁποίαν δὲν δύναμεθα αὐθαιρέτως νὰ μεταβάλλωμεν, ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰς φανταστικὰς παραστάσεις. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἰδιαζούσης ταύτης τάξεως εἶναι ἔργον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, αἱ ὅποια οὐδαμῶς αἴρονται διὰ τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐρευνῶσιν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὴν συνάφειαν τῶν παραστάσεων ἢ ἰδεῶν, παρᾶγουσιν ἐκ τῆς ἐμπειρίας τοὺς ὠρισμένους κανόνας (φυσικοὺς νόμους), συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους αἱ παραστάσεις ἀκολουθοῦσιν ἢ μία τὴν ἄλλην καὶ καθιστῶσιν εἰς ἡμᾶς δυνατόν νὰ προῖδωμεν τὴν ἐμφάνισιν ὠρισμένων γεγονότων καὶ νὰ ἐνεργήσωμεν ἀναλόγως. Βεβαίως εἶναι κατὰ ταῦτα αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀπλῶς ἐμπειρικαὶ ἐπιστῆμαι, ὁ σκοπὸς δ' αὐτῶν ἐξαντλεῖται ἐν τῇ ὅσον τὸ δυνατόν τελειότερα περιγραφῆ τῆς ἐμπειρικῶς δεδομένης κανονικῆς συναφείας. *Ὁ χαρακτηρ ἀπολύτου καὶ λογικῆς ἀναγκαιότητος δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς τύπους αὐτῶν.* Οὐχὶ λογικὴ τις ἀναγκαιότης, ἀλλ' ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ ἐγγυᾶται εἰς ἡμᾶς τὴν σταθερότητα τῶν φυσικῶν νόμων. Ἡ θέλησις αὕτη δύναται ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ διαρρήξῃ τὴν τάξιν, ὡς π. χ. ἐν τοῖς θαύμασι, τὰ ὅποια ἰδεαλιστικῶς ἐρμηνεύονται ὡς μεταβολαὶ κανονικῶς ἄλλως ἐμφανιζομένων συνδυασμῶν παραστάσεων. Ὡς ὁ ἰδεαλισμὸς εὐρίσκεται ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν ὑγιᾶ ἀνθρωπίνην νόησιν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστῆμας, οὕτω καὶ πρὸς τὴν θρησκείαν, πράγμα τὸ ὅποιον διὰ τὸν Berkeley, ἐπίσκοπον τοῦ Cloune, ἔχει μεγίστην σημασίαν. Ὁ Θεὸς μένει ὁ δημιουργὸς καὶ συντηρητὴς τοῦ κόσμου, ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε

τὰ πνεύματα καὶ παράγει καὶ συντηρεῖ ἐν αὐτοῖς τὸ θέαμα τοῦ σωματικοῦ κόσμου. Οὗτος ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν «ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν». Ὁ ἰδεαλισμὸς ἐξασφαλί- ζει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀθανασία, τὴν ὁποίαν ἡ πίστις διδάσκει καὶ ἀπαιτεῖ. Ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει ἡ φύσις ὡς παράστασις αὐτῆς, δὲν δύναται διὰ τῆς πορείας τῆς φύσεως οὔτε νὰ παραχθῇ οὔτε νὰ ἐκ- μηδενισθῇ. Ὁ ἰδεαλισμὸς ἀποδεικνύεται ὡς ὁ ἰσχυρότερος προμαχὼν κατὰ τοῦ ὑλισμοῦ καὶ ἀθεϊσμοῦ.

Ἐν ᾧ μέχρι τοῦδε αἱ ἰδέαι τοῦ Berkeley διακρίνονται διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ τὸ συνεπὲς αὐτῶν, αἱ ἰδέαι αὐτοῦ περὶ τοῦ πνεύματος, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ χάριν τοῦ ὁποίου ὁ σωματικὸς κόσμος ἔχει «τὸ εἶναι» καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, εἶναι ἀρκούντως ἀσαφεῖς καὶ ἀόριστοι. Ἡ γνῶσις ἡμῶν περὶ τοῦ ἰδίου ἡμῶν ἐγὼ δὲν δύναται νὰ ἔχη τὴν μορφήν μιᾶς ἰδέας (παραστάσεως), διότι ἡ μὲν ψυχὴ εἶναι ἐνεργὸς καὶ ὁρῶ- σα, αἱ δὲ ἰδέαι εἶναι παθητικά, ἀμρότερα ἄρα—ψυχὴ καὶ ἰδέα—εἶναι πρὸς ἀλλήλας ἐντελῶς ἀνόμοια. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ἔννοιάν τινα (notion) περὶ τῆς ἡμε- τέρας ψυχῆς, ἐνὸς ἰδιαιτέρου εἴδους γνῶσιν, ἡ ὁποία δει- κνύει εἰς ἡμᾶς τὴν ψυχὴν μας ὡς οὐσίαν πνευματικὴν, ἔχουσαν ὡς ἐφόδια τὰς δεξιότητας τῆς θελήσεως καὶ τῆς γνώσεως. Πῶς ὅμως δύναται τοιαύτη τις ἀντίληψις νὰ συμ- βιβασθῇ πρὸς τὴν στάσιν αὐτοῦ ἐν τῷ ζητήματι τῶν «ἀρη- ρημένων ἰδεῶν» (γενικῶν ἐννοιῶν) καὶ πρὸς τὴν ἐμπειρι- στικὴν αὐτοῦ θεωρίαν περὶ τῆς γνώσεως, τοῦτο δὲν τὸ ἔδει- ξεν ὁ Berkeley.

Ἐν τέλει ὑποδεικνύομεν μερικὰς εἰς τὸν ἰδεαλισμὸν ἐνυπαρχούσας δυσκολίας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Berkeley δὲν ἔδωκεν ἱκανοποιητικὴν λύσιν. Ἐὰν πάντα τὰ σῶ- ματικά πράγματα ἔχωσι πραγματικότητα μόνον ὡς περιε- χόμενα τῶν παραστάσεων ἡμῶν, ἰσχύει τότε τὸ αὐτὸ καὶ

περὶ τῶν σωμάτων τῶν ὁμοίων πρὸς ἡμᾶς ἀνθρώπων. **Τὰ σώματα ταῦτα εἶναι ἀπλῶς παραστάσεις μου.** Ποίαν βεβαιότητα ἔχω ἐγὼ τότε ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ψυχαὶ ἐκτὸς ἐμοῦ, ὅτι αἱ παραστάσεις μου περὶ τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων ἔχουσιν ὡς βάσεις ψυχὰς αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουσι πρὸς τὴν ἰδικήν μου, τῆς ὁποίας ἡ βεβαιότης μου εἶναι ἀμέσως ἠγγυημένη; Κατὰ τὸν Berkeley συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν ξένων σωμάτων μετὰ τοῦ ἡμετέρου (ὅπερ εἶναι καὶ αὐτὸ μία ἀπλῆ παράστασις) μίαν πρὸς τὴν ἡμετέραν ὁμοιάζουσαν ψυχικὴν ζωὴν. **Τὸ συμπέρασμα ὅμως τοῦτο εἶναι τόσον ὀλίγον ἀναγκαῖον ὅσον καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Berkeley μὴ γιννόμενον δεκτὸν συμπέρασμα περὶ ὑπάρξεως πραγμάτων ἐκτὸς ἡμῶν,** ἅτινα εἶναι αἰτίαι τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Καὶ τοιουτοτρόπως κινδυνεύει ὁ ἰδεαλισμὸς νὰ μεταβληθῇ εἰς Solipsismus (ἐγὼ μόνον ὑπάρχω, ὁ κόσμος ὅλος εἶναι παράστασις μου). Ἐὰν ὅμως δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων τὸ συμπέρασμα περὶ μιᾶς ἀντιστοίχου ψυχικῆς ζωῆς, τότε δυνάμεθα οὐ μόνον ἐκ τῶν ζωικῶν καὶ φυσικῶν σωμάτων νὰ συμπεράνωμεν ἀνάλογον ψυχικὴν ὑπαρξιν, ἀλλ' ἴσως δικαιούμεθα καὶ τὰν ὀργανα σώματα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐμφανίσεις ἐνὸς ἀναλόγου κατωτάτου ψυχικοῦ βίου— καὶ τότε ἰστάμεθα πάλιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς μοναδολογίας τοῦ Leibniz, ἣτις οὐδαμῶς ἐλήφθη ὑπ' ὄψει ὑπὸ τοῦ Berkeley.

Ἐσαύτως καὶ τὸ συμπέρασμα περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀσφαλές. Ὁ Berkeley συμπεραίνει τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς τάξεως, ὠραιότητος καὶ ἁρμονίας τοῦ (ψυχικοῦ) συνόλου τοῦ κόσμου, ὡς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρος ἀνθρωπίνων σωμάτων, τῶν κινήσεων καὶ μορφασμῶν συμπεραίνει ψυχικὴν ζωὴν, ἣ ὁποία χρησιμεύει ὡς αἰτία τῶν παραστάσεων τοῦ σώματος καὶ τῶν κινήσεων αὐτοῦ.

Τὸ κακὸν καὶ τὰς ἀτελείας τοῦ κόσμου, ἅτινα φαίνονται ἐμποδίζοντα τὸ συμπέρασμα τοῦτο, προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὡς ἐστερημένα σημασίας. Δὲν εἶναι καὶ τόσον κακαὶ αἱ ἀτέλεια αὗται, ὡς νομίζει τις. Ἐχουσι καὶ αὗται ἀγαθόν τι, συντείνουσι πρὸς τὸ καλὸν ἡμῶν καὶ τέλος ἔξαφανίζονται ὡς τι ἐλάχιστον πρὸ τοῦ ἁρμονικοῦ συνόλου τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος, ὡς τι ὅλον θεωρούμενος, ἐμφανίζει ἑαυτὸν εἰς τὸν παρατηροῦντα αὐτὸν ὡς τι τέλειον ἔργον τέχνης.

3. David Hume

1711—1776.

(Χιοῦμ).

Βίος : David Hume—ἡ μεγίστη φιλοσοφικὴ διάνοια τὴν ὁποίαν παρήγαγεν ἡ Ἀγγλία—εἶδε τὸ φῶς τοῦ κόσμου ἐν τῷ κτήματι Ninewells ἐν Σκωτία πλησίον τοῦ Ἐδιμβούργου κατὰ τὸ ἔτος 1711. Τὴν σπουδὴν τῆς νομικῆς, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε, συμμορφωθείς πρὸς τὴν θέλησιν τῶν γονέων του, ἀντήλλαξε μὲ τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας. Τῷ 1734 μετέβη εἰς Γαλλίαν, ἵνα ἐν ἀπομονώσει ἀφιερωθῆ πρὸς τὰς σπουδὰς του. Εἰς διαφόρους διπλωματικὰς θέσεις, ὡς γραμματεὺς τοῦ στρατηγοῦ St. Clair, βραδύτερον δὲ τοῦ κόμιστος Hertford, ἐγνώρισε Γαλλίαν, Ὁλλανδίαν, Αὐστρίαν καὶ Ἰταλίαν. Κατὰ τὸ ἔτος 1767-68 διετέλεσεν ὑφυπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν. Κατὰ τὸ 1769 ἀπεσύρθη ὡς ιδιώτης εἰς τὸ Ἐδιμβούργον, ἐνθ' ἀπέθανε τῷ 1776.

Τὰ σπουδαιότατα τῶν ἔργων. Πραγματεία περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (A treatise on human nature) 1739-40. Ἐρευνα περὶ τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως (Enquiry concerning human understanding) 1748. Διάλογοι περὶ τῆς φυσικῆς θρησκείας (Dialogues concerning natural religion) 1779.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Hume εἶναι ἐμπειριστικὴ ἐφ' ὅσον πάσας τὰς παραστάσεις (ideas) ἀποδίδει εἰς ἐμπειρικῶς δεδομένας ἐντυπώσεις (impressions), τὴν δὲ σύνδεσιν τῶν παραστάσεων, *ἰδίᾳ τὴν σύνδεσιν μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος*, ζητεῖ ν' ἀποδώσῃ εἰς ἀφοσιώσεις, προκληθείσας ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας, καὶ εἰς διαθέσεις, τάσεις καὶ συνηθείας, ὡσαύτως ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας προσδιοριζομένας. *Συγχρόνως ἀποκλίνει ἡ φιλοσοφία τοῦ Hume καὶ εἰς τὴν αἰσθησιαρχίαν* ἐφ' ὅσον τὰ ὑλικά αἰσθήματα ἀποτελοῦσι τὴν ἀφετηρίαν τῶν ψυχολογικῶν αὐτῶν ἀναλύσεων καὶ παραγωγῶν (deductions). Τὰ ὑλικά δῆλα δὴ αἰσθήματα προηγοῦνται καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἡ βᾶσις τῶν ψυχολογικῶν αὐτῶν ἀναλύσεων καὶ παραγωγῶν. Ἐν τούτοις βλέπει ἑαυτὸν ἠναγκασμένον ὁ Hume ν' ἀναγνωρίσῃ ἐκτὸς τῶν ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας στηριζομένων ἀληθειῶν καὶ λογικῶς ἀναγκαίας ἀληθείας, ἀνεξαρτήτους τῆς ἐμπειρίας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐξεταζομένη ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ παριστᾷ συμβιβασμὸν μεταξὺ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐμπειρισμοῦ. Τέλος ἀποκλίνει ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν σκεπτικισμόν, καθ' ὅσον κατὰ τὸν Hume ἡ ἀμφιβολία τοῦ ὀρθοῦ λόγου περὶ ἑαυτοῦ, περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐξωτερικοῦ κόσμου (κόσμου πραγματικῶς ὑπαρχόντων ὄντων) καὶ περὶ τοῦ «ἐγὼ» ὡς ἀμεταβλήτου καὶ σταθερᾶς οὐσίας δὲν δύναται ν' ἀναιρεθῇ. Ἐπὶ πλέον κατ' αὐτὸν γνῶσις τοῦ ὑπεραισθητοῦ, ὑπερβαίνουσα τὴν ἐμπειρίαν, εἶναι ἀδύνατος. Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς γνώμας ταύτας ἀναλύεται ὑπ' αὐτοῦ κριτικῶς ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας.

α') Ἡ ἀμφιβολία

περὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἐν γένει.

Ἐκ καθαρῶς θεωρητικῆς ἀπόψεως ὀρμώμενος ἐπεκτείνει ὁ Hume ὑπερβολικῶς τὸν σκεπτικισμόν, φθάνων μὲ-

Ε. Γ. Παναγιώτου Κ. Τ. Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

χοι διαμρισβητήσεως τῆς αὐθεντίας τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἐν γένει. Ἐν τέλει, λέγει, δὲν δύναται νὰ προσαχθῇ ἀπόδειξις τις ἐξαναγκάζουσα ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ἀξιώματα τὰ ὁποῖα ἡ νόησις θεωρεῖ ὡς ὀρθὰ εἶναι πράγματι τοιαῦτα. Ὑπάρχει μόνον μία ἰσχυρὰ κλίσις ἵνα θεωρῶμεν αὐτὰ ὡς ὀρθὰ, ἡ κλίσις ὅμως αὕτη δύναται νὰ ἀπατᾷ ἡμᾶς. Τὸ ἐν γένει ἐπισφολές πάσης νοήσεως μεταδίδεται καὶ εἰς τὴν ἀμφιβολίαν, ἡ ὁποία εἶναι καὶ αὕτη νόησις, χωρὶς ὅμως ἐκ τῆς ἀμρισβητήσεως τῆς ἀμφιβολίας νὰ παράγεται ἡ βεβαιότης περὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐν τούτοις ἀπέχει πολὺ ὁ *Hume* ἀπὸ τοῦ ν' ἀναγνωρίξῃ ὅτι δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ, ἔστω καὶ τὰς ἐλαχίστας, πρακτικὰς συνεπειὰς ἐκ τῆς θεωρητικῆς ταύτης ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἀκολουθοῦμεν πάντες τὸν ὀρθὸν λόγον ὡς ἓνα δεδοκιμασμένον ὁδηγόν. Ὡς τι ἀνεξίτηλον φυσικὸν ἐνστικτον προσδιορίζει οὗτος τὸς τρόπους τῆς ἐνεργείας ἡμῶν. Θὰ ἦτο ἀληθὴς παραφροσύνη, ἐὰν ἐπεχείρει τις νὰ ἐξαγάγῃ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῇ πράξει πά τα—καὶ τὰ ἔσχατα μάλιστα—πορίσματα ἐνὸς ῥιζοσπαστικοῦ σκεπτικισμοῦ. Πράγματι δὲ εἰς κριτικὰς ἐρεῦνας τοῦ *Hume* κυριαρχεῖ ἐντελῶς ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος εἶναι ἀρμόδιος ν' ἀποφανθῇ περὶ ἀληθείας καὶ πλάνης.

β') Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος καὶ τὸ «ἐγώ».

Ἡ ἐννοια τῆς οὐσίας.

Ἡ πεποίθησις ἡμῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐξωτερικοῦ κόσμου, κόσμου ἀνεξαρτήτως ἡμῶν ὑφισταμένων ὄντων ἢ πραγμάτων, δὲν στηρίζεται οὔτε εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὁποῖα δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ δείξωσιν εἰς ἡμᾶς τὰ ὄντα ὡς ἀνεξάρτητα τῆς αἰσθήσεως ἡμῶν, οὔτε ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ὀφείλει νὰ ἐμμένῃ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς

ὑποκειμενικότητος τῶν ὑλικῶν ἡμῶν αἰσθημάτων. Ἡ δύναμις τῆς φαντασίας εἶναι ἐκείνη ἣτις παραπλανωμένη ἐκ τῆς σταθερᾶς μορφῆς τῶν ἀντικειμένων τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς κανονικῆς συναφείας τῶν φαινομένων ἀπονέμει εἰς αὐτὰ ἀνεξάρτητον ὑπαρξιν, περιλαμβάνει τὰ διάφορα αἰσθητὰ γενόμενα προσόντα (ιδιώματα) εἰς ἓν πρᾶγμα καὶ ἀποδίδει ταῦτα (τὰ προσόντα δηλαδὴ) εἰς μίαν οὐσίαν. Ἡ γνώμη λοιπὸν τοῦ Hume εἶναι ἡ ἑξῆς : Ἡ πραγματικότης τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου σημαίνει ἄγαν ζωηρὰν αἰσθησιν, τοιαύτην δ' αἰσθησιν ὀνομάζει ὁ Hume πίστιν (belief). Ὁ ὀρθὸς λόγος ὀφείλει ν' ἀρνηθῆ τὴν βεβαιότητα τῆς πίστεως ταύτης. Ὁ Locke καὶ ὁ Berkeley—ἰδίᾳ ὁ δεύτερος—ἔδειξαν ὅτι τὰ περιεχόμενα τῶν αἰσθημάτων ἡμῶν εἶναι ὑποκειμενικά. Οὐδὲν λογικὸν συμπέρασμα δύναται ν' ἀγάγη ἡμᾶς ἐκ τῶν ὑποκειμενικῶν τούτων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως ἡμῶν εἰς τὴν παραδοχὴν ἐκτὸς ἡμῶν ὑπαρχόντων πραγμάτων τὰ ὅποια εἶναι αἰτία τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Ταῦτα δύναται νὰ προέρχωνται ἐξ ἴσου καλῶς ἀμέσως ἐκ τοῦ Θεοῦ ἢ ἐξ ἡμῶν.

Οὐ μόνον δ' ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος μεταβάλλεται ὑπὸ τὸ κριτικὸν πρίσμα τοῦ Hume εἰς ἀπλοῦν παίγνιον ὑποκειμενικῶν παραστάσεων ἢ κριτικῆ αὐτοῦ, ἀκολουθοῦσα μετὰ συνεπείας τὴν ἀπαξ χαραχθεῖσαν ὁδόν, καταστρέφει καὶ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποῖαν ὁ Berkeley εἶχε διατηρήσει, τὴν ἔννοιαν δηλαδὴ τοῦ διαρκοῦς, πάντοτε τοῦ αὐτοῦ παραμένοντος «ἐγώ», ἢ ἄλλως τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς ὡς οὐσίας. **Τὸ «ἐγώ» τοῦτο δύναμαι τόσον ὀλίγον νὰ συμπεράνω ὅσον καὶ τὰ ἐξωτερικὰ πρᾶγματα.** Ὅπως ταῦτα, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ ἔννοια τοῦ διαρκοῦς «ἐγώ» εἶναι δημιούργημα τῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας, ἢ ὁποῖα, παραπλανωμένη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ἐκάστοτε σύνολον τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως δὲν μεταβάλλεται ποτὲ αἰφνιδίως καὶ καθ' ὄλο-

κληρίαν, ἀλλὰ μόνον ἐν μέρει, ἀποδίδει εἰς τὰ βαθμιαίως μεταβαλλόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως διαρκῆ τινα καὶ ὁμοίαν πάντοτε πρὸς ἑαυτὴν ψυχὴν. Ἡ ἀπόρριψις ὑπὸ τοῦ Hume τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς καθιστᾷ αὐτὸν ἀντιπρόσωπον «τῆς ἄνευ ὑποκειμένου ψυχολογίας», ἢ ὁποῖα **διαλύει τὸν ψυχικὸν βίον εἰς πληθὺς κανονικῶς συνεχομένων καὶ ἀφομοιουμένων ψυχικῶν γεγονότων ἢ φαινομένων.**

Ἐν τούτοις ἡ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας δὲν ἔχει τοσαύτην ἔκτασιν ὥστε νὰ κυριαρχῇ πάσης τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ. Διὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον δέχεται ὁ Hume ὅτι γαί μὲν δὲν δυνάμεθα ν' ἀναιρέσωμεν διὰ λογικῶν ἀποδείξεων τὰς ὑπὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ νοῦ ἐγειρομένας ἐνστάσεις κατὰ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, οὐχ ἦττον ὅμως **φρονίμως σκεπτόμενοι** δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. «Δυνάμεθα βεβαίως, λέγει ὁ Hume, νὰ ἐρωτῶμεν, ποῖαι αἰτίαι ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ὑπαρξιν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἶναι ἄνευ σημασίας τὸ ζήτημα ἂν ὑπάρχουσι σώματα ἢ οὐ. Ἡ ἀδιαφορία περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ αὐτῶν—ἢ μᾶλλον ἢ ὑπαρξεις αὐτῶν—εἶναι ἐν σημείον τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς προϋπόθεσις πασῶν τῶν σκέψεων ἡμῶν». Καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ διαρκές «ἐγὼ» ὑποδεικνύει ὁ Hume, εἰς τι παράρτημα τοῦ δευτέρου τόμου τῆς πραγματείας αὐτοῦ «Περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως», ὅτι ἡ ἐνιαία διὰ τῆς συνειδήσεως περίληψις πάντων τῶν περιεχομένων αὐτῆς, ὅτι μάλιστα αὐτὴ αὕτη ἢ φαντασία τοῦ διαρκοῦς ἐγὼ εἶναι ἀνεξήγητος ἄνευ τῆς ἐκδοχῆς τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς τοιούτου ἐγώ. Εἰς τὸ βραδύτερον συγγραφὲν σύγγραμμα αὐτοῦ «Ἐρευναι περὶ τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως» δὲν περιλαμβάνεται πλέον ἢ κριτικὴ περὶ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας. Αἱ ἐπόμεναι ἔρευναι—**εἰς τὰς ὁποίας ἐγκείται ἡ κυρία ἀξία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Hume**—εἶναι συνεπῶς ἐντελῶς ἀνεξάρτητοι τῆς θέσεως τὴν ὁποῖαν λαμβάνει τις εἰς

τὸ ζήτημα τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου καὶ τοῦ διαρκοῦς ἐγώ. Δυναμεία ἐν πλήρει μετὰ τοῦ Hume συμφωνίᾳ νὰ προῦποθέσωμεν εἰς τὰς ἀκολουθοῦσας ἐρεῦνας ἀμφότερα ταῦτα—ἔξωτερικὸν κόσμον καὶ ἐγώ—ὡς δεδομένα.

γ) Ἐντυπώσεις καὶ ἰδέαι (impressions and ideas). Λογικῶς ἀναγκαῖαι καὶ ἐμπειρικαὶ ἀλήθειαι.

Ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος.

Πρὸς τὸν Locke συμφωνεῖ κατὰ τοῦτο ὁ Hume, ὅτι δέχεται καὶ αὐτὸς ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἐμφυτοὶ παραστάσεις. Πᾶσαι τοῦναντίον αἱ παραστάσεις (ideas, perceptions) προέπειν ἀποδοιῶσιν εἰς ἐντυπώσεις (impressions) τῆς ἔξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθησεως. Αἱ παραστάσεις (1) εἶναι ἀντίγραφα ἐντυπώσεων, διακρίνονται δὲ τὰ ἀντίγραφα ταῦτα ἀπὸ τῶν πρωτοτύπων—τῶν ἐντυπώσεων—διὰ τῆς μικροτέρας δυνάμεως καὶ ζωηρότητος. Ἐντυπώσεις εἶναι κυρίως τὰ ὑλικά αἰσθητά, εἰς τὰ ὁποῖα ὅμως ὁ Hume συνυπολογίζει καὶ συγκατατάσσει καὶ τὰ μετ' αὐτῶν συνδεόμενα συναισθητά ἡδονῆς ἢ λύπης. Ἀλλὰ καὶ αἱ παραστάσεις δύνανται νὰ προκαλέσωσι νέας ἐντυπώσεις (ψυχικὰς καταστάσεις, συναισθητά), ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὰ νέα ἀντίγραφα ἐν μορφῇ παραστάσεων. Ὡσαύτως δύνανται παραστάσεις νὰ ἔχωσι τὴν σημασίαν ἐντυπώσεων ἐφ' ὅσον, χωρὶς νὰ προκαλέσωσι ψυχικὰς καταστάσεις, εἶναι δυνατὰ καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν νέα παραστάσεις. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει ἢ ἐντύπωσις εἶναι τὸ πρωτεῦον, ἢ παράστασις τὸ δευτερεῦον, τὸ ἀντίγραφον. Παράστασις τῆς ὁποίας ἢ αἰτία ὅεν ὅα ἦτο ἐντύπωσις τις

(1) Παραστάσεις εἶναι διὰ τῆς μνήμης συντελούμενα πανομοιότυπα τῶν ἐντυπώσεων. Ἡ λέξις λοιπὸν παράστασις ἔχει παρὰ Hume στενωτέραν ἔννοιαν ἢ παρὰ Locke.